

9.1

LA MASIA I LA DIVERSIFICACIÓ DE LES ACTIVITATS DE LES EXPLOTACIONS AGRÀRIES

**LOURDES VILADOMIU I CANELA
I JORDI ROSELL I FOXÀ**

Resum

L'objectiu de la comunicació és ubicar el mas o masia dins les estratègies de creixement de les explotacions agràries. S'analitza, en primer lloc, l'ajust clàssic, l'estratègia d'augment de la dimensió de les explotacions i d'especialització, amb l'aprofitament de les economies d'escala. Posteriorment, s'analitzen les estratègies basades en la diversificació, tot assenyalant-ne les diverses modalitats, entre les quals destaquen el turisme a l'explotació, el processament d'aliments i la venda directa. Per últim, es conclou que la via de la diversificació ha obert més possibilitats al futur de la masia catalana i és l'estratègia que més s'adapta a la pervivència del model econòmic tradicional del mas o masia.

Resumen

El objetivo de la comunicación es ubicar la masía dentro de las estrategias de crecimiento de las explotaciones agrarias. Se analiza, en primer lugar, el ajuste clásico, la estrategia de incremento de la dimensión de las explotaciones y de especialización, con el aprovechamiento de las economías de escala. Posteriormente, se analizan las estrategias basadas en la diversificación, señalando las diferentes modalidades, entre las que destacan el turismo en la explotación, el procesamiento de alimentos y la venta directa. Por último, concluimos que la vía de la diversificación ha abierto más posibilidades al futuro de la masía catalana y es la estrategia que más se adapta a la supervivencia del modelo económico tradicional de la masía.

Summary

The purpose of this communication is to place the "masia" in farm growth strategies. First of all, we study the classic approach, a strategy based on the increase of farm size and specialization, exploiting possible scale economies. Later, we analyze strategies based on diversification, noting the different existing modes, pin pointing some such as tourism on the farm, food processing and direct sales. Finally, we conclude that diversification has opened more possibilities for the future of Catalan "masias" and that it is the strategy best suited for the survival of the "masia's" traditional economic model.

Paraules clau:

diversificació de les explotacions agràries, masia, Catalunya

Introducció

El *mas* (o també *masia*) és un model econòmic d'explotació agrària ubicada fora dels pobles i que s'encamina a aconseguir la major autosuficiència possible i a garantir una dimensió que permeti el manteniment de la família i la seva reproducció. El concepte d'*hereu* hi és un complement fonamental, ja que comporta la indivisibilitat de l'explotació en el sistema d'herència.

L'agricultura catalana ha estat, i continua sent, molt diversa en tipus de productes, clima, condicions orogràfiques i estructura de les explotacions. La masia, si bé ha estat present en tota la geografia catalana, ha tingut un protagonisme més destacat en la Catalunya vella i a les zones de muntanya.

El sector agrari català, igual que l'europeu en el seu conjunt, ha experimentat un canvi molt important en el seu model productiu (Etxezarreta, M., 1985). Aquest canvi s'ha vist accelerat amb la globalització, les novetats tecnològiques, els canvis a la demanda d'aliments i les modificacions de la política agrícola.

La globalització comporta que les empreses treballin per un mercat cada vegada més ampli. Tenim un mercat europeu més integrat gràcies a la Unió Europea i als seus múltiples acords amb països tercers que suposen, en total, un mercat proper als 500 milions de consumidors. Al mateix temps, les tecnologies disponibles han anat afavorint rendiments més elevats i estalvi de mà d'obra. La demanda d'aliments ha anat evolucionant, tot reafirmant en una primera etapa les proteïnes animals, el baix preu i la simplicitat culinària i, posteriorment, emfatitzant la varietat tant en productes com en qualitats. També, i a causa de la reforma constant de la PAC, les explotacions han anat ajustant les seves estratègies. Les mesures d'intervenció de mercat i de garantia de preus s'han anat relaxant definint un marc d'ajuts directes desacoblats que com a mínim es mantindrà fins el 2020 (Viladomiu et al., 2012).

Paral·lelament, s'ha anat operant un canvi en la percepció que té la societat del sector agrari. La consideració estratègica de l'activitat agrària es va perdent en benefici d'una consideració d'accés il·limitat als aliments provinents del món sencer. La identificació cultural amb el pagès i la pagesia es relaxa en la mesura que les noves generacions són més urbanes. L'activitat agrària es concentra i s'especialitza trencant l'harmonia entre sistema natural i producció. Els sistemes agraris intensius entren en contradicció amb les noves activitats d'oci i lleure que es desenvolupen ràpidament en el món rural sota una demanda creixent d'amplis sectors de la societat.

En aquest context, la masia catalana s'ha anat redefinint i implementant estratègies econòmiques apropiades per a la seva supervivència.

La ponència es dedica a l'anàlisi de les estratègies de les explotacions agràries catalanes, tot identificant els factors clau d'aquests processos i considerant quin paper tenen aquestes en la dinàmica de les masies catalanes.

L'ajustament clàssic de les explotacions agràries i la masia

La modernització dels sector agrari va seguir unes pautes que es van considerar universals i que etiquetarem com d'ajustament clàssic. La supervivència de les explotacions exigia segons aquesta estratègia l'augment de l'escala productiva per poder aprofitar les economies d'escala i la professionalització dels agricultors.

Aquesta estratègia, que es va considerar comuna per a tots els subsectors, implica una importantíssima reducció del nombre d'explotacions agràries i l'especialització de les existents en un nombre reduït de productes. Les explotacions passen a convertir-se en productores de *commodities*, és a dir de productes indiferenciats, que posteriorment la indústria alimentària processa, ordena i ven a les empreses de distribució. El sector agrari perd la relació directa amb els consumidors i s'integra dins un complex agroalimentari en què els agricultors segueixen les pautes marcadades ja sigui per les indústries o per els grans distribuïdors. Les produccions de les explotacions es destinen totalment al mercat, i els productes destinats al consum intern de les famílies es van anar abandonant, així com la venda directa en els mercats de proximitat (Viladomiu et al., 2008).

Aquesta dinàmica va incidir molt negativament en el model de la masia. Per un cantó, l'impacte sobre l'abandonament de moltes masies i el tancament de moltes masoveries va ser molt important. Els propietaris van anar prescindint dels masovers i moltes de les cases varen ser abandonades. D'altra banda, l'especialització i professionalització de l'activitat van canviar la identificació entre família i masia. El treball femení de l'horta i dels animals petits va desaparèixer i els treballs fora de l'explotació per part dels membres de la família es van fer més freqüents i la contractació d'assalariats va anar substituïnt els ajuts familiars.

La rellevància de l'ajustament clàssic ha estat fonamental en el sector lleter, en què assolir una determinada escala de producció és fonamental per a poder comptar amb mà d'obra assalariada i així fer més fàcil la càrrega de treball a l'explotació. També la política, amb l'establiment de quotes que es podien comercialitzar, i constants plans d'incentivació del cessament de l'activitat, van afavorir la concentració de la producció. Avui la producció de llet es realitza en veritables factories. Però aquest només és un exemple d'un procés que va afectar la quasi totalitat de

subsectors agrícoles i ramaders.

En paral·lel, l'augment de la dimensió física de les explotacions es va acompanyar amb una intensificació de les produccions, en molts casos com a resposta per la manca de noves superfícies disponibles i, en altres, per l'avanç tecnològic que permetia majors rendiments.

En el cas de Catalunya, a on la disponibilitat de terres era molt sovint escassa, la ramaderia intensiva va ser un complement fonamental per a moltes masies que no haguessin subsistit sense els ingressos de la granja. A més a més, la integració, és a dir la realització de la ramaderia sota contracte amb les empreses de pinso, va permetre disminuir els riscos econòmics i disposar d'uns ingressos més estables.

Les masies de Catalunya van canviar de fisonomia, la granja de porcs o pollastres va ser per a moltes un edifici complementari, el reg es va anar implantant a les zones més productives i la població es va concentrar en zones més competitives. Moltes masies es van abandonar i les seves terres van passar a ser treballades per agricultors de la zona, o abandonades. Molts dels edificis de les masoveries es van convertir en ruïnes i els boscos es van abandonar.

De la quantitat a la qualitat: la diferenciació agrària

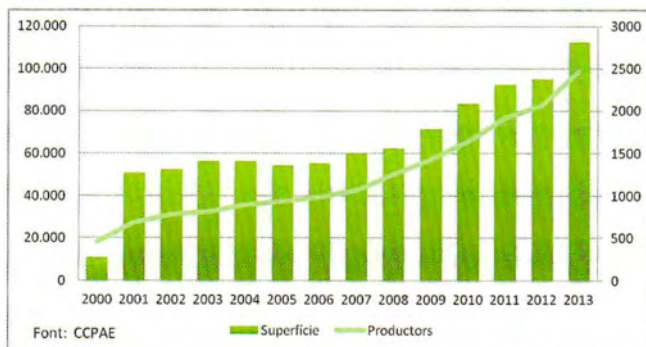
Com dèiem anteriorment, el procés de modernització comporta que els productes agraris tenen majoritàriament caràcter de *commodity*, és a dir un producte indiferenciat en què la variable rellevant és el preu. Una de les estratègies de les empreses agràries per aconseguir una més gran competitivitat és canviar aquesta concepció per un producte diferenciat amb més valor afegit. Aquesta diferenciació es pot aconseguir gràcies a una major qualitat i/o un més gran apropament al consumidor, tot integrant fases d'elaboració, distribució i venda directa. El preu deixa de ser el factor fonamental que mou la demanda i la qualitat esdevé fonamental.

Les pautes de consum alimentari han anat canviant en les darreres dècades. El consumidor actual es torna més "exigent" i demanda més qualitat, major elaboració, un ampli assortiment i també altres especificitats als productes que compra respecte al medi ambient, seguretat alimentària, traçabilitat, responsabilitat social, etc. Tot i que no podem parlar d'una tendència majoritària, ja que el preu dels productes alimentaris continua sent el determinant principal de la majoria de les compres, sí que s'observen nínxols de mercat. En aquests nínxols les especificats que hem esmentat tenen un pes significatiu a l'hora de decidir l'opció de compra. A més a més, s'observa una dualitat en el consum, amb una demanda diferenciada per les "ocasions" i una demanda estàndard per al consum habitual.

El cas de l'oli d'oliva i del vi il·lustren molt clarament

com un producte primari pot esdevenir un producte amb valor afegit mitjançant l'èmfasi en la qualitat, la marca, les varietats, la presentació i la identificació geogràfica. A més a més, quan es comercialitza a la zona de producció es pot convertir en un "producte turístic", ja sigui com a *input* i atracció a la restauració, com a referent cultural que inspira museus i exposicions o com a record o *souvenir* de la zona. Fins i tot, en molts casos, la raó principal del desplaçament turístic es troba a anar a comprar el producte directament en el seu lloc de producció als mateixos productors o a les cooperatives. Aquests dos productes, de consum popular, han aconseguit mitjançant la diferenciació oferir al consumidor moltes opcions de qualitat i preu. Altres productes han seguit una tònica similar, especialment en fruita i hortalisses però també en productes ramaders. La producció ecològica és un altre exemple de diferenciació. Segons les dades del Consell Català de Producció Agrària Ecològica que es presenten en el Gràfic 1, el creixement d'aquest tipus de producció ha estat significatiu tant en nombre d'operadors com en superfície, especialment a partir del 2001, quan s'aproven els ajuts de les mesures agroambientals.

Gràfic 1. Evolució del nombre de productors i superfície ecològica 2000-2013

El model *masia* s'ajusta molt especialment a aquesta estratègia en la mesura que el producte es pot diferenciar a partir dels atributs propis del mas, és a dir de la seva identificació territorial, de la proximitat, de l'interès cultural i turístic, de la traçabilitat i de la venda directa. Sota aquesta estratègia el manteniment del patrimoni arquitectònic, el manteniment del saber fer, la identificació família-patrimoni-producte és molt més rellevant. Sota aquesta estratègia, les masies han recuperat o edificat cellers i molins propis que permeten apropiar-se de major valor i aconseguir una retribució addicional pels productes ben fets, a partir de l'interès per la conservació i recuperació del patrimoni de la masia, que esdevé un actiu important.

L'agroturisme i la diversificació no agrària a la masia

Catalunya és una regió fonamentalment turística, on s'estima que aquesta activitat aporta més del 12% del PIB. El turisme internacional es va concentrar a la zona costera cercant sol i platja, i es limitava als mesos d'estiu. Però a partir dels anys 1980 els visitants van ampliar la seva zona d'interès al conjunt de les zones de Catalunya, cosa que afectà plenament les zones rurals. En paral·lel, els habitatges secundaris propietat de la població urbana espanyola van anar fent-se presents en tots els indrets rurals.

Aquest avanç del turisme a les zones rurals va desenvolupar un model turístic conegut com *agroturisme*, és a dir el turisme dins les explotacions agràries. Dins el camp català, possiblement, l'agroturisme és l'estratègia de diversificació de l'explotació via activitats no agràries més important i, amb tota seguretat, la més coneguda.

En el treball de recerca "Innovation, diversification and european agricultural situations (IDEAS)" (FAIR6-CT98-4228) (Revel et al., 2002), es van enquestar 125 explotacions catalanes i les raons explicatives del seu procés de diversificació van ésser majoritàriament d'índole econòmica (83%) i lligades a tres lògiques diferenciables: la incapacitat d'ampliar a causa principalment de les dificultats per aconseguir més base territorial o d'insuficiències en els canals de comercialització; problemes particulars amb la producció agrària i, per últim, exigències d'ingressos addicionals lligats al cycle familiar (Viladomiu et al., 2002). També es van indicar altres raons; així, quasi tots els promotors d'allotjaments turístics assenyalen la disponibilitat d'edificacions. Diversos estudis han analitzat els factors que han incidit en el desenvolupament de les activitats turístiques com a complement econòmic de les activitats agràries (Butinyà, 2014; Diéguez-Castrillón et al., 2009; López-i-Gelats, 2011).

L'agroturisme ha estat fonamental per a la supervivència de moltes masies i element clau per a la recuperació d'uns edificis que s'havien anat abandonant. Però també el turisme ha generat una font d'ingressos i feina per a les dones de pagès, fet que va afavorir una nova identificació del patrimoni-família-feina dins la masia. La recuperació d'edificis de masoveries destinades al lloguer per a turistes ha permès un canvi en la fisonomia de les zones rurals més aïllades de moltes contrades de Catalunya.

Sota la denominació d'agroturisme s'inclouen principalment les activitats d'allotjament i restauració, però la diversificació de les explotacions agràries catalanes cap a activitats no agràries en recull una àmplia llista; així, per exemple, en el treball de camp realitzats vàrem trobar exemples d'artesania, residència i tot tipus de serveis per a animals de companyia, producció d'energia, pàrquing de caravanes, càmpings, serveis de guies i cercadors de bo-

lets, serveis per a caçadors, perruqueria d'animals, escoles de natura, hípiques i un llarg etcètera (Evans et al., 1989).

El model de masia presenta uns atractius indiscutibles per al desenvolupament d'activitats no agràries complementàries a les produccions agràries pròpiament dites i molt especialment les relatives a turisme i natura. Les edificacions aïllades, els boscos, els animals i la possibilitat de realitzar tot tipus d'activitats en plena natura són una oportunitat que moltes explotacions van posant en valor.

Conclusions

La modernització de les explotacions agràries, tot seguint el model d'ajust clàssic via l'ampliació de la dimensió física i econòmica i l'especialització productiva, va comportar un cop fort al model econòmic de la masia. Com a conseqüència d'aquesta estratègia es va registrar una forta disminució del nombre de masies amb l'augment de la dimensió física i econòmica de les que sobreviuen; una pèrdua d'interès pel manteniment del patrimoni arquitectònic i cultural de la masia; la uniformització de les produccions agràries i ramaderes i la desaparició de molts productes locals orientats a l'autoabastiment i als mercats de proximitat; una concentració de la producció agrària en les zones més competitives de Catalunya amb el corresponent abandonament de les zones més aïllades; una intensificació i especialització dels sòls i produccions amb els corresponents impactes ambientals i un distanciament del binomi família-explotació agrària que comportava la masia.

Amb tot, la masia va saber trobar la seva supervivència en les estratègies de diversificació, tant diversificació agrària cercant més valor afegit com incorporació d'activitats alternatives a l'agricultura.

Els canvis que es registren en el mercat de productes agraris amb un creixent interès pels productes de proximitat i de qualitat han anat obrint noves opcions productives. L'orientació turística de Catalunya i la proximitat de les zones rurals catalanes a la gran àrea metropolitana de Barcelona ha facilitat i facilita moltes oportunitats a les masies catalanes. Així mateix, l'esperit emprenedor característic dels agricultors i la recepció d'uns ajuts sense compromisos agraris específics afavoreix provar alternatives productives. Catalunya presenta un context socioeconòmic idoni per a la diversificació productiva de les seves explotacions agràries.

La diversificació s'ajusta molt adientment al model productiu masia, on la varietat de la seva producció, la identificació explotació-família i una dimensió apropiada per a la seva reproducció eren elements definitoris. En aquest sentit, moltes explotacions agràries europees han anat abandonant l'objectiu de l'aprofitament de les economies d'escala, amb la corresponent especialització, per una diversificació que les fa menys fràgils davant la volatilitat dels mercats. La diversificació i la pluralitat productiva

afavoreix una multifuncionalitat de les explotacions (OECD, 2001) que és un valor acceptat pel conjunt de la societat i que permet així mateix l'aprofitament de les economies de diversificació o economies d'abast. El teixit cooperatiu existent a Catalunya pot contribuir-hi afavorint un associacionisme nou (Garcia, 2012). Actualment s'han obert noves opcions per a les explotacions gràcies als canvis en els mercats i en la visió del món rural.

Referències bibliogràfiques

BUTINYÀ, L.; RIGALL I TORRENT, R.; VELAZCO, J. (2014). "Determinantes de la diversificación en las explotaciones agrícolas. El caso de Cataluña". *Revista Española de Estudios Agro-sociales y Pesqueros*, núm. 238: p. 37-64.

DIÉGUEZ-CASTRILLÓN, M.; GUEIMONDE-CANTO, A.; SINDE-CANTORNA, A. (2009). "Turismo rural como estrategia de diversificación: factores determinantes y resultados en Galicia". *Cuadernos de Gestión*, núm. 9: p. 31-54.

ETXEZARRETA, M. (1985). "La agricultura insuficiente Serie Estudios". *Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios*.

GARCIA, G.; SILVESTRE, E.; OREA, G. (2012). "El papel del cooperativismo en la nueva economía rural. Diversificación y emprendimiento en las explotaciones agrarias de la Comunidad Valenciana". *Sociedad y Utopía. Revista de Ciencias Sociales*, núm. 40: p. 354-383.

EVANS, N.; ILBERY, B. (1989). "A conceptual framework for investigating farm-based accommodation and tourism in Britain", *Journal of Rural Studies*, vol. 5, núm. 3: p. 257-66.

Idescat (2009). *Els canvis en les explotacions agràries catalanes, 1999-2007*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

— (2010). *Estadística de l'estructura de les explotacions agràries, 2007*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

LÓPEZ-I-GELATS, F.; MILÁN, M.J.; BARTOLOMÉ, J. (2011). "Is farming enough in mountain areas? Farm diversification in the Pyrenees". *Land Use Policy*, núm. 28: p. 783-791.

OECD (2001): *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*, París.

REVEL, A. et al. (2002). "Conceptualising diversification in European agriculture". *Ideas. Final Report (Chapter 3)*, Mirneo.

VILADOMIU, L.; ROSELL, J.; FRANCÉS, G. (2002). "La diversificación de las explotaciones agrarias catalanas: hechos y realidades". *Estudios Agrosociales y Pesqueros*, núm. 195: p. 9-36.

— (2008). "La diversificación en la explotación agraria como extrategia alternativa de ajuste". CARREÑO, F.; RIQUELME, P. *Acerca del desarrollo rural*. Ediciones de la Universidad de Murcia, p. 183-204.

VILADOMIU, L.; ROSELL, J. (2012). "Cinquanta anys de PAC". *Quaderns Agraris*, núm. 32: p. 5-15.